

İLHAN BAŞGÖZ'LE İNGİLİZCE SON KİTABI *HİKÂYE, TURKISH FOLK ROMANCE AS PERFORMANCE ART* ÜZERİNE SÖYLEŞİ

An Interview with İlhan Başgöz on
Hikaye: Turkish Folk Romance as Performance Art

Doç. Dr. Mustafa Kemal MİRZELER*

2008 yılının sonbaharında, İndiana Üniversitesi'nde görüştük İlhan Başgöz'le. İkimiz de heyecanlı idik. Onun kitabı yeni basılmıştı, ben de bu kitabı okumuş olmanın heyecanı içindeydim. Dr. Başgöz'ü tanıtmama gereği duymuyorum. Başgöz, Türk folkloru üzerindeki çalışmaları ile bütün dünyada tanınmış bir bilim adamıdır. Başgöz özellikle, Anadolu Âşıklarının tanıtıcı özelliği olan ve hayallenen bir aşkla, spiritual bir dünyayı birleştiren halk hikâyeleri üzerinde ısrarla durmaktadır. Ona göre bu hikâyeler bir Türk hayallemesinin ifadesidir. Ama bunların aynı zamanda evrensel ve mistik bir yanı da vardır. Bu hikâyeler Başgöz'ü ömür boyu çok etkilemiştir. Başgöz'ün son kitabı geleneksel ve mistik bir aşk anlayışını, gençliğin çağdaş ve evrensel bir özlemiyle birleştiren önemli bir eserdir.

Başgöz 1921 yılında Gemerek'te (Sivas ili, Şarkışla kazası) doğmuş ve genç yaşında üniversiteye girmiş ve yetmiş yaşını folklor çalışmalarına ayırmış. Doksan yaşına ayak bastığı bu günlerde iki kitap üzerinde birden çalışacak zihin ve beden sağlığına sahiptir. Hazırladığı kitaplardan biri bir ders kitabıdır ve "Türk Folkloruna Giriş" adını taşıyacaktır. İkincisi çeşitli konularda dergi ve gazetelerde çıkan yazılarını bir araya getirecek olan "39 Anbar" adlı kitabı olacaktır.

Soru cevap şeklinde olan konuşmamızı özetliyorum:

Mustafa Kemal Mirzeler - Sizin kişiliğiniz bize hep bozulup, çürümemiş bir sevmek isteği ve dürtüsüne eşit ve dengeli görünür. Kişiliğinizdeki sakinlik, kendine güven ve durmuşluk hep sevdalı olmak, sevimlik ve çevresinden kabul görmek temelinden geliyor galiba. Pek önemli bir insan deneyi bu ve bizim halk hikâyelerimizin en tanıtıcı yönü galiba.

İlhan Başgöz - Zannettiğin kadar sakin ve huzurlu değilim bir defa. Bizim hikâye geleneğimizde bir evrensel insanlık deneyimi olan aşk, hep bir rüya ile başlar. Bu rüyaya siz gerçek bir rüya diyebilirsiniz veya bir hayalleme, esriklik hali de denebilir. Ne olursa olsun şurası kesindir ki, bu sevdalı insan ruhuna yeni bir ufuk açar, rahmetli Sabit Müdâmi'nin deyişiyle artık kainatı başka bir açıdan görmeye başlıyorsunuz, dağ, taş, çayır çimen, dere tepe sizinle bir renkli hayallemenin dili ile konuşur olur artık. Shakespeare'in "Bir Yaz Gecesi Rüyası"ndaki toptan değişim işte bu değişimdir. Veya Aucassin et Nicolet'te içilen ve insanları hem birbirine hem mistik bir dünyaya açan coşku dur bu sevdalı. Bizim âşıklarımız öyle bir rüyayı hep beklerler. Rüyada aşk badesi içebilmek için geceleri tuzlu su içen âşıklarımız vardır. Tuzlu su içince susayacak ve gece aşk badesi içecek. Benim böyle bir rüyam olmadı. Ama çok hayal kurdum. Nice güzel kızı hayalledim. Hemen her

* Western Michigan Üniv. İngilizce/Antropoloji/Folklor Bölümü Öğretim Üyesi, mmirzeler@wmich.edu

konuda, güzeller dahil, hâlâ hayal kurarım.

M.K.M. Bunları düşünen Başgöz, âşıklarımızın romantik aşk hayallemesi ile ruhun geleneksel tutkusu ve şiir ritmi arasında bir karşılıklı etkileşim görüyor. Ona göre bu etkileşimde bir yandan da Eski Yunan –Bizans kültürünün ve bin yıllık Arap ve İran kültürü nün de yeri vardır. Bu çok yanlı bileşimin halk hikâyesi geleneğinde yaşadığına inanıyor Başgöz. Ayrıca destan geleneğini ve sözlü anlatımda gördüğümüz başka söylemleri de anlamak için bu, çok defa soyut, ama gösterimde bazen bedensel olarak anlatılan bu aşkın önemini belirtiyor.

Başgöz'ün araştırma mekânında en önemli yeri Kars tutuyor. Hikâye geleneğinin en merkez noktası, eski İran ve Azeri sözlü edebiyatını birleştiren bir sentez yeri olan Kars kahvehaneleridir. Bu kahvehaneler âşık geleneğini yaşatan âşıkların sanatlarını ilk öğrendikleri yerdir. Hikâyecinin geleceği bu kahvelerde biçimlenir; aşkın sevda hayallemesi bu kahvelerde ortaya çıkar, aşkın tarifi de bu kahvelerde son şeklini alır. Ayrıca dinleyicinin istekleri ve hayalleri de bu kahvelerde ortaya çıkar.

M.K.M. Hikâye anlatma geleneği ile nasıl tanıştığınızı anlatır mısınız? Hangi alan araştırmanız şimdiki folklorcu anlayışınızı kazandırdı size?

İ.B. Öyle sanıyorum ki Pertev Boratav gibi büyük bir folklorcu ile çalışma şansını bulmam ve beni her zaman sanatlarına hayran bırakan bir hayli büyük âşıkla Kars kahvehanelerinde tanışmam folklor anlayışına biçim verdi. Yani bir yandan gerçek bir bilginle beraberdim, bir yandan hep halkın içinde oldum.

M.K.M. Önemli bir gerçek bu, hem halkın edebiyatına yukardan bakmak, yorumcu ve onu analitik bir gözle görmek, hem de halkın kültürünü onların arasında yaşamak.

İ.B. Boratav Hoca, ben ve Dil Tarih'in asker öğrencilerinden Özdemir Sarıca, Karsta Paydoncular Çarşısındaki kahveye ilk gidişimizi hatırlıyorum. 1943 olacak. Müdami hikâye anlatacakmış. Kahvehane bir yandan başka bir dünya, bir yandan toplum yapısının bir kopyası. Uzun ve dar bir koridor gibiydi kahve. En sonunda bir ocak, semaverde su akışına kadar kaynıyor. Ocağın sağ yarı en değerli yer. Orada Kars'ın köklü ailelerinden varlıklı, saygıdeğer insanlar oturuyor. Biz de girip bir masaya oturduk. Müdami, Pertev Hocayı tanıyor.

M.K.M. Hoca askerliğini Kars'ta yaparken Müdami'den hikâyeler derlemiştir. Hocanın rastgele bir Masada oturduğunu görür görmez Müdami: "Olmaz hocam yakışık almaz" diye hemen ocağın yanındaki üzeri halı kaplı bir kanepeye davet etmiş. Herkes sırası ile bize hoş gelip, sefalar getirmişsiz diyor ve bir çay ısmarlıyor. Müdami Hoca'nın Ankara Üniversitesi'nden hikâyelerini dinlemeye geldiğini açıklamış. "Biz artık bütün dikkatlerin odağı olduk. Kahvehanenin duvarında meşhur âşıkların Şenlik'in, Sümmani'nin sazları asılı, yanlarında da Atatürk'ün bir resmi".

İlhan Başgöz devam ediyor, "Âşık sazını akord ederken siz bütün dinleyicilerle beraber başka bir dünyaya girdiğinizi hissediyorsunuz. Bu dünya bir Ermeni kızının aşkı yüzünden Kerem'in yanıp kül olduğu, Âşık Garib'in sevgilisine başlık parası kazanmak için yedi sene gurbete gidip çalıştığı, Tufarganlı Abbas'ın bir zehir kuyusundan ötekine atıldığı dünyadır. Dinleyici bu hayal ve sevgi dünyasına dalınca odun derdini, ekmek derdini, 'gözü kör olası' yoksulluğun yükünü unutuyor. Sanatın bu sihirli âleminde kendini, kısa bir zaman için de olsa mutlu hissediyor."

M.K.M. Çok önemli bir kültür alış verişi yeri kahvehane değil mi?

İ.B. İdi kuşkusuz. Sözlü kültürde yaşayan halkın kendi kültürünü öğrendiği, sindirdiği, benimsediği yerdir kahvehane. İnsanları bir araya getiren, birbirinin dert ve sevinç ortağı kılan bir yerdir. Onun için “gönül ne kahve ister ne kahvehane, gönül ahabp ister kahve bahane” denilmiştir. Ayrıca, Âşıklar halk kültürünü en iyi bilen, koruyan ve kuşaktan kuşağa taşıyan insanlardır. Memleketimizin bir ucunu ötekine ulaştıran insanlardır bu adamlar. Bildiklerini size gönüllü verirler. Adları kitaplara geçmez, ama bildiklerini paylaşmaktan mutlu olurlar. Çok defa para pul da istemezler. Kahvede oturur bir çay içersin, saatlerce hikâyeci yi dinlersin. Çok demokratik bir eğlence yeridir kahvehane. İki türkü söyleyenin parasız yüzünü göstermediği dünyamızda Âşık gani gönüllü, cömert insandır.

M.K.M. Halk nasıl görür âşıkları?

İ.B. Düğünde, dernekte, kahvede, özel evde Âşıkın yeri en başköşedir. Köyün durağan kültüründe âşık yetenekli gençlerin gelecek ideali, yarın hayalidir.

M.K.M. Çirkin endüstrileşme ve çağdaş değişim bu canlı canlı kültürü her halde yok ediyor. Halk hikâyesi geleneği belki yeni biçimler ve teknik içinde gene de yaşamaya ve bu şiir ve hayal âlemini yaşatmaya devam edecek. Teyplerde, kasetlerde, videolarda, televizyonlarda bu kültürün güzelliği, şiirselliği devam edecek.

İ.B. Zannetmiyorum. Kars'taki son Âşıklar Kahvesini ben 1982'de ziyaret etmiştim. Dinleyici eski dinleyici değildi. Çoğu Trabzon'a yük taşıyan kamyon şoförleri idi. Bir gece kalıp ertesi sabah yola çıkıyorlardı. Halk hikâyesi bir gecede anlatılmaz. Bazen bir hafta sürer. Onu dinlemek için Kars'ta yerleşmiş, geleneği bilen insan gerekir. Modern iletişimin tekniğine gelince bunların çok önemli bir eksiği var. Kahvehane anlatanla dinleyeni yüz

yüze getirir, orada dinleyici heyecanlarını, umutlarını, korkularını, sevinçlerini anlatanla paylaşır. Bu sözlü kültürün genel karakteridir. Modern iletişim teknolojisinde kaset, televizyon ekranı, video diski hikâyeci ile dinleyici arasına bir duvar örüyor. Üstelik hikâyeci veya sanatçı artık, dinleyicisinin değil kültür endüstrisinin emrindedir. Onun emirlerini yerine getirecek, onun çal dediğini çalacak, söyle dediğini söyleyecektir. Dinleyici edilgen bir hale gelmiştir. “Yaşsa âşık, parmakların nur olsun” diye bağırılmaz. Bu önemli bir iletişim eksikliğidir.

M.K.M. Aşk hikâyelerindeki şiirlerin iç güzelliğinin, yapısal güzelliğinin hem Türk sözlü şiir geleneğinde hem İslam mistik geleneğinde önemli bir yeri var galiba. Hikâye kitabınızda Âşık Garib'in bir şiiri var. Orada “zihin bir terazidir, göz aklı tartar,

48 haftadır, on iki aydır” diyor. Bu şiir, doğa ve Tanrısal arasında bir söylem ilişkisi kuruyor, değil mi?

İ.B. Bu şiir atışmada sorulan bir bilmedenin cevabıdır. Evet böyle yorumlanabilir. Yalnız bu şiirde değil Türk şiirinin bütününde doğa gerçekçi olarak anlatılmaz. İdealist bir felsefe yorumu ile verilir bize doğa. Geçmiş şairlerimizin, ister divan şairi, ister halk şairi olsun, hepsinde bu idealist bakış baskındır. Unutmayalım ki mistik anlatıma göre Tanrı kainatı, kendisini sevecek, bir varlık olsun diye yaratmıştır. Ve evrende her şey bu Tek Varlık'tan yansımalar taşır.

M.K.M. Kitabınızda, hikâyelerimizde zamanı belirtme, coğrafyayı belirtme kadar önemli değil diyorsunuz. Bazı hikâyeler zamanı belirtmeyi toptan unuttuyorlarmış. Bunun nedeni zamanın, zamansızlık ilkesine göre daha bölünebilir, parçalanabilir olmasından mıdır?

İ.B. Evet, doğru düşünüyorsunuz. Başka bir tarafı daha var hikâyenin.

Onda kahramanlar biyolojik bir zamanda da yaşamaz. Kahraman 15-20 yıl süren bir macera yaşar, gene gayet genç olarak, yüzünde tek kırışıklık belirmeden sevgilisine kavuşur. Bakhtin'in "romans zamanı" dediği, zamansızlıktır bu.

M.K.M. Kerem ile Aslı hikâyesinde pek hoş bir aşk anlayışı var. Halkımızın kullandığı deyim kullanırsak, kara seveda bu. Kerem ile Aslı'nın tutkulu sevdası artık çoktan kayıp mı oldu? Ne düşünüyorsunuz, bugünün Anadolu halkı da, Kerem ve Aslı gibi sevdalanabilir mi?

İ.B. Bugün de bu kara sevdayı yaşayan insanlarımız var. Ancak bu kara seveda toplumumuzda şiddete bulaştı. Ömrünü hapiste geçirmek pahasına da olsa, kara sevdalı sevgilisi uzaklaşmaya başlayınca çekip vuruyor onu. Bunu kadere ve Tanrı iradesine bağlayan yok artık. Bilgisayarda, birbirlerini tanımadan âşık olup, mevcut ilişkilerini paramparça eden sevdalılar aynı karasevdayı yaşıyor bence. Sabahattin Ali'nin "Selam" adlı bir hikâyesi var. Küçük bir kasabaya bir tiyatro kumpanyası gelir. Kadınlardan biri, berber diyelim Ali'nin dükkânının önünden geçerken selamlaşır onunla konuşur. Kumpanya kasabadan ayrılır. Bir zaman sonra bu tiyatrocü kadın, uzak bir kentte berber Ali'nin bir arkadaşına rastlar. "Benden berber Ali'ye selam söyle" der. Berber Ali selamı alır almaz, karısını ve iki çocuğunu bırakır. Ve kendisine selam gönderen tiyatrocü kadının peşinden yollara düşer. Bu kara sevdanın tam kendisidir.

M.K.M. Öyle zannediyorum ki hikâye geleneğinde özün, iç dünyanın güzellikleri ve daha çok insanın iç dünyası ile ilişkiler bize anlatılıyor. Dış görünüşe ve davranışlara pek önem verilmiyor.

İ.B. Dış görünüş pek az yerde anlatılır, o da hazır klişelerle anlatılır. Bütün kadınların dış görünüşü birbirine benzer,

iç hayat, iç dünya da bize eylemlerle, davranışlarla verilir. Bu eylem ve davranışları kişilerin iç dünyasına biz bağlarız. Ruhsal derinlik, ruhsal tahlil halk hikâyesinde yoktur.

M.K.M. Kitabımızda hikâye gösteriminin canlılığından ve güzelliğinden bahsediyorsunuz. Sizin Kars kahvelerindeki anlatımı tasviriniz, bana, benim Güney Anadolu'daki köyümde, Kiremithane'nin duvarları çamur sıvalı kahvelerini hatırlattı. Orada bir anlatıcı âşığın önünde, hikâyedeki güzel için büyük arzular beslerdik. Gayet ustaca tasvir edilen bu güzel hayali hâlâ bizde yaşıyor. Günümüzde bu güzeller dünyası, internetin yalnızlığında yok mu oluyor? Çağdaş toplum krizinin nedenlerinden biri bu olabilir mi?

İ.B. Kuşkusuz bu olabilir. Hikâye geleneğinde değerlerin, davranışların sosyal beklentilerin bir bütünlüğü vardı. Gösterimin yapıldığı kahvede kültürümüzün geçmişi, bugünü ve geleceği bir dengeli bütün halinde verilirdi bize. İnsanın huzuru ve iç dengesi kültürün süreliliğinden gelir. Orada nelerin iyi, nelerin kötü, nelerin güzel nelerin çirkin olduğunu, değerli, beğenilir ilkeler halinde öğrenirdiniz. İnternet ve televizyon artık bu kültür süreliliği mesajını bozdu, paramparça etti. Her şey bölük pörçük. Genç insanlar bir kaosta yaşıyor, neye inanacağını bilemiyor. Kültür kopukluğu insanda huzursuzluk, yalnızlık duygusu ve güvensizlik yaratır. Van'da bir internet cafe'ye gittim. Bilgisayarın önündekilerin hemen hepsi 6 ile 10 yaş arasındaki çocuklardı. Hepsi de vur kır ve yarışma oyunları oynuyordu. Yüzlerindeki gergin yalnızlıktan korktum.